

вим, тому цей спосіб не дуже поширився й не був ґрунтовно розроблений з правового погляду. Але деякі положення про спадкування та поняття спадкового права знаходили відображення в законодавстві: 1) засади універсальності, включаючи у склад спадщини як права, так і обов'язки спадкодавця (ст. 1218) та покладаючи на спадкоємця обов'язок відповідати перед кредитором за борги спадкодавця, правда, в межах спадщини (ст. 1282); 2) свободу заповіту як можливість призначити спадкоємцями осіб, незалежно від наявності з ними сімейних чи родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин (ст. 1235); 3) існування кола осіб, яким належить обов'язкова частка у спадщині (ст. 1241); 4) покладення за основу спадкування за законом черговості (ст. 1258) та умови визнання спадщини відумерлою (ст. 1277). Це свідчить про стабільність даного інституту цивільного права і його важливе значення для регулювання сучасних відносин.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що вивчаючи та узагальнюючи досвід минулого, ми сприяємо пізнанню закономірностей суспільного розвитку та уникненню повторення помилок.

Література

1. Підопригора О. А., Харитонов С. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.
2. Підопригора О. А. Римське приватне право: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — 3-тє вид., переробл. та допов. — К.: Ін Юре, 2001. — 440 с.
3. Орач С. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права: Курс лекцій. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
4. Федущак-Паславська Г. Основні засади спадкування за римським приватним правом // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні / Редкол. П. М. Рабінович та ін. — Л., 2004. — С. 69–70.
5. Томенцов В. А. Лекции по догме Римского права // Юридическое наследство. — М., 2003. — С. 210.
6. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.
7. Макачук В. С. Римське приватне право: Навч. посіб. — К.: Атака, 2007. — 256 с.

УДК 342.727:(111+124.5)

А. В. Ковбан

ПРАВОВА ПРИРОДА СВОБОДИ СВІТОГЛЯДУ: ОНТОЛОГІЧНЕ ТА АКсіОЛОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ

Основні права людини — це певні її можливості, необхідні для існування й розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Серед природних, невід'ємних прав людини свобода світогляду та свобода віросповідання є одними із найважливіших. Вони є складовими елементами особистісного самовизначення людини.

© А. В. Ковбан, 2009

Мета даної роботи — розкрити правову природу та основні засади конституційного права людини та громадянина на свободу світогляду в Україні.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної правової науки окремі юридичні аспекти свободи світогляду та віросповідання людини досліджувалися у працях А. Агапова, М. Бабія, В. Бондаренка, К. Борисова, С. Бублика, С. Бур'янова, В. Єленського, А. Колодного, В. Коула-Дерема, А. Красікова, Н. Лернера, А. Ловінюкова, М. Мариновича, А. Пчелінцева, П. Рабіновича, В. Савельєва, О. Сатана, Г. Черемниха, О. Шуби, П. Яроцького та інших вчених.

В Україні найбільш ґрунтовні наукові дослідження законодавства про свободу совісті проведено В. П. Гаєвою [1], загальнотеоретичні проблеми юридичного забезпечення свободи віросповідання людини Л. В. Ярмол [2]. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання досліджено Г. Л. Сергієнко [3], В. М. Малишко [4]. У цих дослідженнях частково розглядалися проблеми конституційних прав людини в релігійній сфері. Але на даний час фундаментальна робота, присвячена виключно праву людини на свободу світогляду як суб'єктивне право людини, відсутня.

Значення світогляду в житті людини обумовлено його розумом та його взаємодією з навколишнім світом, яка опосередковує свідомістю. Необхідність орієнтуватися в соціальному і природньому середовищі породжує в кожній людини потребу в узагальненій системі поглядів на світ, на своє місце в ньому, на зміст і ціль життя. Розвинені системи сучасних світоглядів містять у собі в узагальненому виді філософські, соціальні, естетичні й етичні, антропологічні, політичні та інші погляди, а також орієнтири й настанови, що визначають дії людей. У світогляді виділяються пізнавальні, ціннісні й нормативно-поведінкові компоненти. Будь-який світогляд — це не набір поглядів і відомостей, але певна цілісність, система. У ньому відображається прагнення побачити світ як упорядковане ціле, що включає людину, а також сама людина з усім її духовним світом — знаннями, моральними, художньо-естетичними, життєво-практичними переживаннями. Інакше кажучи, у світогляді відображається інтелектуальний і емоційний досвід людей, їх світорозуміння й світовідчування.

Світогляд, на думку російського філософа Н. О. Лосського, прагне охопити увесь світ, «зрозуміти, що таке світ як ціле, досягнути зміст світового процесу, а разом з тим визначити й своє становище й призначення у світі», метафізика ж «є наука про світ як ціле; вона дає загальну картину світу як основу для всіх приватних тверджень про нього» [5, 4–5].

Світогляд як єдність світорозуміння й світовідчування має властиві йому основні структуроутворюючі елементи. До них належать, насамперед, відповіді на глибинні питання буття — про виникнення світу й людини, явищ природи й різних людських общностей, про природу чинностей, керуючих цим світом, включаючи саму людину, про місце, призначення людини в цьому світі.

Світогляд носить історичний характер, він змінюється залежно від змін умови і способу життя, нагромадження знань і вмінь, характеру соціальних зв'язків між людьми. Зв'язки й контакти між соціальними общностями й особистостями

ми обумовлюють взаємний вплив різних світоглядів. Найбільш загальними типами світоглядів можна вважати міфологічний, релігійний й філософський. Історично першим типом світогляду був міфологічний, що виник на зорі людської історії [6]. Міфологія, як особливий спосіб розуміння світу, була властива всім народам на ранній стадії суспільного розвитку, втілюючи в собі особливості, що стали формувати людську свідомість того людства, яке ще зберігало відчуття свого найтіснішого зв'язку із природним світом.

Для неї характерна нерозчленованість свідомості, відсутність чітких розмежувань світу й людини, емпіричних знань і фантазій, суб'єктивного й об'єктивного, думки й емоцій, ідеального й речовинного. Міф, виражаючи думки в поетичній, образній, емоційній формі, мав етіологічне (греч. *aitia* — причина, *logos* — навчання) значення. Відповідаючи на численні «чому», він як би заміняв теорію, пропонував доступне всім, зрозуміле, образно-наочне пояснення природи, явищ навколишнього світу. Серед численних міфів кожного народу були й такі, які визначали характер світогляду, пояснюючи походження природи й людини, місце людини у світі, її відношення до світу в цілому й до інших людей. І хоча кожне плем'я, народ, соціальна спільнота у своєму світогляді відображали світ свого проживання, свій спосіб життя, між різними видами міфологічного світогляду було й багато загального в рішенні головних світоглядних питань. Поступово в кожному племені стали виділятися професійні хоронителі міфів, спочатку старійшини, потім — шамани, чаклуни, жерці, диференціювалися й самі міфи, серед яких почали виділятися ті, що зв'язувалися з культовими діями. Формувався новий тип світогляду — релігійний, який став повсюдно пануючим і в цей час залишається найпоширенішим типом світогляду у світі.

Релігійний світогляд — це узагальнююче поняття для значного числа різних систем світорозуміння й світовідношення, що історично існували в рамках численних релігій. З появою релігійного світогляду збігається й поява особливої групи людей, що виступали в ролі систематизаторів, хоронителів релігійних ідей і традицій. Релігійний світогляд демонструє надзвичайно ефективну взаємодію двох світоглядних рівнів — повсякденного й теоретичного. Умовою міцності, поширеності того або іншого світогляду є те, наскільки він вкоренився на рівні повсякденної свідомості, наскільки він відповідає способу повсякденного життя людей, їх культурі, рівню знань, їх потребам. Релігійне вирішення світоглядних проблем, завдяки своїй образно-наочній формі, аналогічній художньо-поетичній, виявляється цілком доступним для засвоєння на цьому рівні свідомості. Головним способом засвоєння релігійного світогляду виступає віра, сприймана від попередніх поколінь у всьому історично-культурному контексті, що й опирається на особистий досвід людини. А практика культових дій має у своєму розпорядженні механізми підкріплення й формування цієї віри стосовно особливостей повсякденної свідомості.

У системі світогляду виділяються такі найважливіші елементи: знання, цінності, норми, переконання, учинки. Враховуючи нормативну природу права, його можна віднести саме до норм. Самі норми, що входять до складу світогля-

ду, до правових норм не зводяться: сюди входять норми моралі й норми релігії, що володіють специфічністю в порівнянні з нормами правовими. З погляду значимості для життя людей, право являє собою цінність. Прилучення людини до правових норм, зокрема у школі, можна кваліфікувати як придбання правових знань, без чого неможливо свідоме дотримання норм права. Нарешті, дотримання норм права припускає, що в людини в тій або іншій формі виробилися переконання, що полегшують орієнтацію в правовому просторі буття, «перехід» же норм права на рівень учинків означає, що в людини формується правова поведінка, яка піддається кваліфікації з боку відповідності діючим нормам права, закріпленим законодавчо. Таким чином, право виявляє свою загальність уже тим, що «пронизує» усі структурні поверхи світогляду. Це означає також, що поза нормами права немає й не може бути сформований повноцінний світогляд.

Світогляд являє собою сукупність загальних поглядів на світ у цілому, базується на певних принципах, якщо вони чітко виявлені й сформульовані, або ж на вихідних базових інтуїціях, які не завжди чітко усвідомлюються людиною, а скоріше, відчуються у формі неявного імперативу, що велить діяти «саме так, а не інакше». Роль базових інтуїцій у житті людини й суспільства надзвичайно велика, більше того, вони дозволяють зрозуміти особливості тієї або іншої епохи [6, 48]. Звертаючись до них, можливо прояснити зміст права, як він розумівся у відповідний час, а також зрозуміти, які саме категоріальні структури і які епохи «просвічують» у тієї або іншій змістовній інтерпретації права, як ідея права може бути зіставлена з реальністю.

Отже, світогляд — це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, про навколишній світ, свої взаємини зі світом, про своє місце у світі та своє життєве призначення. Світогляд синтезує цілу низку інтелектуальних утворень, таких як знання, бажання, інтуїція, віра, надія, життєві мотиви, цілі та ін. Через це складовими світогляду постають погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи. За іншим із джерел, елементами світогляду є: ціннісні орієнтації, віра, ідеали, переконання, спосіб життя людини й суспільства (як форма реалізації духовної сутності світогляду). Розглянемо докладніше зазначені складники світогляду людини.

Віра (від латинських слів *Veritas*, що означає «істина», *verus* — «істинний»). Згідно з науковими дослідженнями, віра є обов'язковим елементом нормальної свідомості людини [7, 86]. З християнської теологічної точки зору, віра, зокрема віра в Бога, є також невід'ємним елементом свідомості кожної людини. Феномен віри — явище складне й багатогранне, а тому досліджуване.

Філософська віра зв'язана за змістом з інтуїтивним типом розумової діяльності. Від загальновідомих форм пізнавальної діяльності філософську віру відрізняє значний вплив суб'єктивного фактора.

Спроба додати філософській вірі статус офіційного філософського терміна (*Philosophische Glaube*) і підняти її значення в системі філософського світогляду була почата німецьким філософом К. Ясперсом [8, 86]. До поняття «віра» (*fides*) у його широкому значенні зверталися вже давньогрецькі філософи (Геракліт,

Платон, Арістотель і ін.), але при цьому не сприймали віру як необхідний елемент філософського мислення й тим більше як символ мудрості.

Спробу розкриття природи й сутності віри, обґрунтування її винятковості в системі світогляду й суспільної практики почав І. Кант [8, 85]. Його віра, що має своєю підставою моральні принципи, ні функціонально, ні предметно не перетинається ні з одкровенням, ні зі знанням. Разом з тим, будучи незалежною від «доктринальної віри» теологічного мислення й заснованою на конфесіональних статутах «віри церковної», «моральна віра», як віра істинно філософська, є в сутності віра релігійна, тому що сама філософія, по Канту, немислима без визнання Творця. Формальна відмінність «моральної віри» і віри релігійної в значній мірі елімінується об'єднуючим їхнім моральним початком. І та, і друга, являючи собою продукт чистого практичного розуму, демонструють абсолютну «довіру до морального закону». Останній стає по суті критерієм вищої істинності. Мораль і культивована на його основі віра зовсім не дискредитують знання (у т.ч. і наукове).

З позицій психології релігії феномен «віри» досліджували такі вчені, як К. К. Платонов, Ю. Ф. Борунков, Д. М. Угринович та інші [9]. З точки зору психології, віра виступає як особливий емоційно-психологічний стан людини й одночасно її ставлення до певних явищ навколишнього світу і людської свідомості. Отже, віра — це, у широкому розумінні, впевненість в існуванні якогось явища, визнання його реальності незалежно від характеру доказів, фактів, на котрих ця переконаність ґрунтується.

Слід зауважити, що будь-яка віра має свій об'єкт, а саме — людина не просто вірить, а вірить у щось. Об'єкт віри може бути як релігійним (зокрема, віра в існування Бога), так і нерелігійним (віра в «ідеальне» суспільство, у фізичне безсмертя людства тощо). Отже, віра буває релігійною та нерелігійною і саме об'єкт встановлює її сутність у світогляді.

Залежно від об'єкта й суб'єкта віри розрізняють декілька її різновидів: наївна буденна віра (впевненість в існуванні навколишнього світу, інших людей, свого тіла і духу; вона є наївною остільки, оскільки її носій не усвідомлює протилежності між собою та дійсністю), первісна віра (вона відображає повсякденну діяльність, а також початкові ступені філософії й науки), релігійна віра (тобто впевненість в існуванні надприродних і надісторичних сил — богів, духів тощо, які «керують» життям людини), філософська віра (як переконаність в існуванні трансцендентного буття, яке є зовсім іншим, аніж буття реальне (земне), і в котре ми не входимо, але на якому засновані і до якого належимо), соціальна віра (визнання, утвердження певних ідеалів майбутнього, впевненість у можливості їх реалізації у практичній діяльності). Кожен із зазначених різновидів віри характеризується, безперечно, неоднаковою поширеністю, неоднаковим впливом на долі людей, їхніх спільнот, різноманітних суспільств. Особливу та, мабуть, найвагомішу роль у життєдіяльності численних поколінь людства відіграла саме релігійна віра.

Віру людини можна розглядати у двох аспектах. По-перше, як духовну, психічну діяльність людини, спрямовану на вибір об'єкта віри і визначення свого

внутрішнього ставлення до нього. Можливість здійснення такої діяльності відображає поняття свободи віровизнання. По-друге, віру можна трактувати й як зовнішню (фізичну) діяльність, що виступає проявом віровизнання. Можливість здійснення такої діяльності людиною відображає інше поняття — свобода віросповідання. Отже, з огляду на наведене, можна констатувати, що віра виступає невід'ємним складником світогляду людини, однак не єдиним.

Знання — це перевірений практикою результат пізнання дійсності. Правильне її відображення у мисленні людини; володіння досвідом і розумінням, які є правильними в суб'єктивному і в об'єктивному сенсі і на основі котрих можна побудувати судження і висновки, котрі здаються достатньо надійними для того, щоб розглядати їх саме як знання. Досить важливим у контексті розглядуваних нами складників світогляду є питання про співвідношення віри та знання [7, 161].

Переконання. Вони займають центральне місце серед складників світогляду, є його ядром. Переконання — усталений погляд на що-небудь, на певні положення, думки, пов'язані у свідомості людини із глибоким та щирим визнанням і переживанням їх істинності.

Принципи. Життєві норми, правила поведінки. Принцип (від лат. *princīpius* — «основа», «початок») це:

- 1) у суб'єктивному розумінні — основне положення, передумова;
- 2) в об'єктивному розумінні — вихідний (початковий) пункт, першооснова, найперше. Норма (лат. *Norma* «правило», «взірець») — припис, взірець поведінки чи дії, міра висновку про що-небудь і міра оцінки [7, 363]. Принципи, правила поведінки також посідають вельми важливе місце поміж усіх складників світогляду людини. Так, віра, переконання базуються й проявляються у діяннях, регульованих певними правилами поведінки (нормами).

Ідеали. Цінності (ціннісні орієнтації). Ідеал (франц. *ideal*) — взірець, праобраз, поняття досконалості, вища мета прагнень [7, 169]. Ціннісні орієнтації — це система матеріальних і духовних благ, які людина, суспільство визнають як владну силу над собою, котра визначає думки та вчинки і взаємовідносини людей. Ідеали, ціннісні орієнтації людини окреслюють, визначають її справжню духовну серцевину.

Істинна сутність людини визначається не окремими її рисами й інколи випадковими вчинками, а переважаючими ціннісними інтересами. Життя суспільства чималою мірою залежить від того, які переконання й ідеали сповідує освічена частина суспільства, що вона вважає найвищою цінністю на шкалі ціннісної ієрархії.

Право людини на свободу світогляду та віросповідання знаходило відображення і в попередніх конституціях України, правові проблеми їх встановлення, реалізації, охорони та захисту залишаються недостатньо вивченими і відтак потребують комплексного і системного дослідження. Комплексного наукового дослідження проблем конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання вченими-юристами не проводилося.

Це свідчить про те, що дослідження теоретичних питань конституційного

права людини на свободу світогляду і віросповідання є актуальним напрямом сучасної юридичної науки, зокрема науки конституційного права та загальної теорії прав людини.

Література

1. Гасвая Н. П. Советское законодательство о свободе совести. — К.: Наук. думка, 1984. — 144 с.
2. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. — О., 2003. — 19 с.
3. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004. — 21 с.
4. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання. — К., 2007. — 160 с.
5. Лосский Н. О. Чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция. — М., 1995.
6. Рыбаков П. С. Апатика базовых интуиций мировоззрения: Мировоззренческие поиски современности. — Уфа, 1998.
7. Философский энциклопедический словарь. — М. — 576 с.
8. Соціальна філософія. — К., 1997.
9. Платонов К. К. Психология религии. — М., 1967.

УДК 342.553(4)

О. В. Антищескул

ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І САМОВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄС

В умовах трансформаційних процесів, що нині відбуваються в Україні у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах, найважливішим чинником стабілізації виступає використання потенціалу самоорганізації і самоврядування населення для поліпшення умов життєдіяльності і збереження національної державності. Самоврядування, виступаючи дійовим засобом залучення кожного громадянина у соціально-економічне регулювання за допомогою цілепокладання і самоорганізації суб'єктів господарювання і населення, дозволяє враховувати, координувати та реалізовувати різноманіття суспільних інтересів, задовольняти соціально-культурні й соціально-побутові потреби через використання засобів і ресурсів населення, територіальних утворень, а також держави.

Сучасний період розвитку українського суспільства приніс розуміння того, що демократична, правова держава може успішно виконувати свої основні завдання тільки за наявності розвинутої системи самоврядування.

У сучасних умовах становлення української моделі місцевого самоврядування особливого значення набуває вивчення досвіду європейських країн, де механізми місцевого самоврядування створювалися протягом багатьох століть.

© О. В. Антищескул, 2009